

kitabəsi Culfada aşkar edilmişdir. Qədim yunanların arqonavtlar haqqındakı əsətlərində Kolxida və onun mərkəzi şəhəri Qara dənizin sahilində Rion çayının dənizə töküldüyü ərazidə yerləşir.

Urartu ərazisi Culfadan şərqdə yerləşən Ələmdara qədərki ərazini əhatə edirdi və orda daurlaraya aid mixi yazılı kitabələri aşkar edilmişdir. Culfanın yaxınlığında yerləşən Ordubad da Urartu qarnizonunun yerləşdiyi istehkamlardan biri idi. Ordubad adı

Ələsgər Siyablı

(əvvəli ötən sayımızda)

Fikrimizə görə Mesex adı Me-Saq adının samit-ibranit dilinə uyğunlaşmış ifadə formasıdır. Sözün önündəki Me-sumer dilində yer və mənsubiyyət bildirir və Meseqin mənası Saqlara mənsub olan deməkdir. Gürcüstanın qədim əhalisi olan Mesxeti türkləri turanlı mesexlərin bir başa varisləridir. Ma-masakilər də qədim dövrlərdən etibarən Gürcüstan adlanan ölkəni idarə edən hakimiyyət sülaləsini təşkil etmişlər. Ma-masakilərin sözünün əvvəlindəki "Ma" ölkə anlamı daşıyır.

Görkəmli alman assuroloq tarixçisi Albrect Virth digər müəlliflərlə yanaşı Mesexləri və Tubaları Kiçik Asianın turan mənşəli xalqları adlandırır. O turanlıların dilində "Ma" sözünün ölkə anlamı daşdığını yazır. Ma-Qoq adının da Qoqun ölkəsi demək olduğunu yazır. (Wirth A. 1905, Səh. 20,54)

Gürcü dilində Mamasakilər sülalənin etimologiyasının başqa qanə edici bir izahı mövcud deyil.

Bir çox tarixçilər Gürcü İberiya dövlətinin banisi Parnavazi (m.ö. 302-237) Makedoniyalı İsgəndərin dövründəki Sak hökmdarı Parazman ilə eyniləşdirirlər.

Roma tarixçi Arrian Flaviy Parazmanı sak və Xarəzmlərin hökmdarı adlandırır. Onun Makedoniyalı İsgəndərə həsr olunmuş əsərində yazıldığına görə İsgəndər Əhəmənilərə qalib gəldikdən sonra Xarəzmlərin (o yanlışlıqla Sakları Xarəzm adlandırır) hökmdarı sak Parazman 1500 atlı ilə İsgəndərin hüzuruna gələrək onun ölkəsinin Kolxların və Amazonkaların Qara Dənizə qədər uzanan ərazidəki ölkələrin sərhədində yerləşdiyini demişdir. O İsgəndərə bu ölkələri özünə tabe etmək istədiyi təqdirdə ona dağlardan keçmək üçün bələdçilər və biləcəyini və onun ordusunu ərzaqla təmin edəcəyini bildirmişdi. Lakin İsgəndər sak hökmdarının bu təklifini ehtiramla rədd etmiş və Hindistanı işğal etməyin əsas məqsədi olduğunu bildirmişdir. İsgəndər Parazmanı Baktəriyaya satrap təyin etdiyi friqiyalı dostu II Artabazla tanış etmiş və sonra geriye öz ölkəsinə göndərmişdir. (Arrian Flaviy. 1962. Qlav VII)

Bir çox yunan və Roma tarixçiləri sakların yaşadığı əraziləri Mərkəzi Asiyadakı Xarəzmlə eyniləşdirirlər. Əslində, Kolxların və Amazonların ölkələri ilə qonşu olan dövlət Azərbaycanda yerləşən sakların Sakaşen dövləti idi və Arrianın Parazman adlandırdığı sak hökmdarı da o zaman Azərbaycandakı sak dövlətinin

hökmdarı olan Əfrasiyabın nəvəsi Urazxaqana uyğun gəlir.

Gürcüstan tarixində yazıldığına görə Gürcü xalqı məhz Kartli-İberiya qohum tayfalarının birləşməsi nəticəsində gürcü xalqının rüşeymini təşkil etmiş və Şərqi Gürcüstanda ilk dövlətin əsasını

qoymuşdur. Gürcüstanın digər bir tarixi ərazisini kolxların məskunlaşdıqları Kolxida təşkil edir.

Gürcü tarixçiləri e.q. XII əsrdə adı Urartu və Assur mətnlərində keçən Qulha bəylik dövlətini gürcü Kolx tayfalarının və Kolx dövlətinin özəyini təşkil etdikləri iddiasını irəli sürürlər.

Lakin həmin qədim mətnlərdə Qulha bəylik dövlətinin Araz çayı sahilində yerləşdiyi qeyd olunur və biz Qulhanın indiki Culfə şəhəri ərazisində yerləşdiyi fikrini irəli sürürük və Culfə adının Qulha adının fonetik şəklə olduğunu ehtimal edirik. Culfə ərazisindəki qədim Urartu qalasında Urartu kralları Menua və Arqıştiyə məxsus mixi yazı kitabələrinin aşkar edilməsi də bunu sübut edir.

Əgər Qulha gürcü tarixçilərinin iddia etdikləri kimi onların dəniz sahilində yerləşən Kolxida ölkəsi olsaydı, Urartu kralı II Sardurun kitabəsində bu bəyliyin Qara dəniz sahilində yerləşdiyi mütləq qeyd olunardı. Lakin II Sardurun

urartu dilində "irdu və bad" sözlərindən ibarətdir və mənası "ordu və ya qarnizon qalası və ya istehkamı" deməkdir.

Qədim gürcü və erməni ərazilərində hakimiyyətin elit təbəqəsini təşkil edən Aznaurlar Urartu dövründə Nairi ölkəsinin hakimiyyət təbəqəsini təşkil edirdilər. Urartu dövlətinin başlıca tərkib hissəsindən birini təşkil edən Nairi dövlətinin və ölkəsinin əsas mərkəzi hissəsini Aşağı Nairi adlanan Urmiyə gölü ətrafı təşkil edirdi. Bu ölkənin hakim tayfası isə Urum boyu idi ki, Urmiyə gölünün adı da bu boyun adından götürülmüşdür. Aznauri sözünü gürcüce "azoneli"-nəcəbətli və ermənicə "azniv"-görkəmli mənasında izah edirlər. Aznauri adının erməni və gürcü dilində etimologiyası gerçəkliyi əks etdirməyən uğursuz cəhdlərdir. Gürcüstanda bir çox yer adları və terminlərdə olduğu kimi Aznauri urartu dilində Az-nahueuri sözündən yaranmışdır və mənası "ağa, idarə

edən, başçının yeri" deməkdir. (Arnaud Fournet. 2011, Səh. 13)

Brosse gürcü sənəmə mətnlərinin erməni dilinə tərcümələri zamanı özlərinin xeyrinə mətnə mövcud olmayan çoxlu əlavələr etməklə erməniləşdirdiklərini yazır. Q.Melikişvilinin redaktorluğu və müəllifliyi ilə yazılmış "Gürcüstan tarixi" əsərində də, urartuluların Arale tanrı adının, Evri sözünün və qüdrətli, güclü anlamındakı Taru sözünün və "vermək" anlamında olan Ari sözünün gürcü dilinə urartu dilindən keçdiyi qeyd olunmuşdur. (İstoriya Qruzii, 1962, Səh. 15)

Bütün bu sözlər subar, Subir, kassi və urartu mənşəli sözlərdir. Eristav və aznaur adları gürcü dilinə urartu dilindən alınma söz-

Vakurinin oğlu Mitridatın dövründə On Oqur qalasında oqurların xanının iqamətgahı yerləşirdi və xristianlığı qəbul edən oqur türkləri burda Xan adlanan ilk xristian məbədinin əsasını qoymuşdular. (Platon İoseliani, 1843, Səh. 25)

Fikrimizə görə gürcü çarı Qurq Aslan adındakı Qurq sözü iddia edildiyi kimi Qurd mənasında deyil, əslində, Oqur Aslan deməkdir. Oqur Aslan mənşəcə On Oqur türklərinə mənsub olub Hunların dövründə yerləşdikləri Gürcüstanda Oqur dövlətinin əsasını qoymuşdur.

Gürcüstan ərazisində məskunlaşmış turanlı boylardan biri də Kaspi tayfası olmuşdur. Bu etnonim öz adını Kaspi şəhərinin adında qoruyub saxlamışdır. Kaspiorda aparılan arxeoloji qazıntıları əsasən Bürünc dövründən (e.q. XXII-VIII) etibarən önəmli yaşayış məskənlərindən biri olmuşdur.

Zaqros dağlarının digər bir xalqı yunanların Kossi, Assurla-

dür. Eristav sözünün əsl Evri sözüdür və urartu dilində ağa-rəhbər deməkdir. Eristav sözünün gürcü dilində qarşılığı "mtavar" və aznaur sözünün qarşılığı "pitiax" dır. (İstoriya Qruzii, Tbilisi, 1962, Səh. 36)

Gürcüstanın qərbində e.q. II minilliyin sonu, I minilliyin əvvəllərində qafqaz dilli minqrel-çan tayfaları məskunlaşmışdı. Şərqdə isə saqartalar məskunlaşmışdılar. Gürcü dövlətinin banisi olan V əsrdə yaşamış İberiya çarivə Tiflis şəhərinin də əsasını qoyan gürcülərin I Vaxtanq Qorqosal adlandırdıqları V Mitridatın oğlu Qurd Aslan (440-502-ci illər) adının fars dilində "Qurd başlı" anlamı daşdığı iddia olunur.

VI əsr Bizans tarixçisi Mirineyli Aqafı "Tarix" əsərində yazdığına görə Samtredidə Telefis şəhərinin yaxınlığında Tsenis-Tsxali çayının sahilində hunların dövründən qalmış On Oqur qalası mövcud idi. (Aqafiy Mirineyskiy. 1953)

rın Kassi adlandırdıqları xalqıdır. Yunanlar bu adı Kaspilər şəklində də ifadə edirlər. Güney Elam ləhcəsində Kussi adlanan bu xalq bəzən kissi də adlanırdılar.

Coğrafiyaçı Strabon kassiləri Kaspi qapılarına qədər olan ərazilərdə yaşadıklarını, kaspi tayfasının kassilərlə eyni olduğunu, Kazvin şəhərinin və Kaspi dənizinin onların adından yarandığı fikrini irəli sürür. Kasiapların, yəni kassilərin məskunlaşdığı ərazi indiki Azərbaycan ərazisini təşkil edirdi. Onlar Urmiyə gölünün quzey əraziləri üzərindən gələrək Tədrican gölünə doğru və güney istiqamətlərində genişlənmiş və Həmədandan Elam üzərindən Babilə gedən karvan yollarının keçdiyi ərazilərdə öz nəzarətləri altına almışlar. Şərqdə Xəzərin güneyində Qurkaniya və hətta Hindistana qədər olan ərazi kassi və ya kussilərin məskunlaşmış olduğu ərazilərdilər...

(ardı gələn sayımızda)